

УДК 81-112'42Бацевич Ф.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2024.2.02>

Оксана НІКА, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

e-mail: o.nika@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

Ярослава САЗОНОВА, д-р філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-9249-448X

e-mail: sazonoval.yaroslava.hnpu@gmail.com

Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди,
Харків, Україна

НАУКОВІ ДИСКУРСИ ПРОФЕСОРА ФЛОРІЯ БАЦЕВИЧА

До ювілею Флорія Сергійовича

Визначено основні дослідницькі ідеї професора Флорія Бацевича, що набули актуальності в сучасній комунікативістиці, лінгвопрагматиці, лінгвонаратології. Автори статті акцентують увагу на цілісності наукової концепції лінгвіста, що виявляється у взаємозв'язках різнопланових досліджень про текст, дискурс, мовленнєвий жанр, у розбудові нових наукових напрямів у лінгвістиці, пошуку перспектив дослідження. Проаналізовано перспективні новації в науковому доробку Флорія Бацевича, що репрезентують вивчення мови/мовлення в комунікативно-когнітивній парадигмі, розкривають власні теоретичні погляди лінгвіста та їхню практичну імплементацію на різноманітному мовному матеріалі.

Ключові слова: науковий доробок Флорія Бацевича, актуальність дослідницьких ідей, лінгвістична прагматика, лінгвонаратологія, комунікативістика.

Сучасна українська лінгвістика і філологія загалом, як і Україна протягом кількох десятиріч своєї незалежності, знаходяться в стані виборювання власної суб'єктності в очах світу і зрештою у власних очах. Ми повертаємо собі видатних науковців українців, які з різних причин змушені були змішатися

© Ніка Оксана, Сазонова Ярослава, 2024

з імперськими "народами" або свідомо були викреслені з пам'яті, аби не шкодили ідеології, нав'язаній українцям і не лише.

Не менш важливою є і розбудова сучасної філологічної думки, яка б відповідала інтересам суспільства і органічно співіснувала зі світовими філологічними тенденціями. Як вказує досвід, у першу чергу, у світі існує запит на прикладні студії, де результат та практична доцільність очевидні тут і зараз. Але, не применшуючи внесок науковців, які працюють саме на цьому дослідницькому полі, наголошуємо, що без ґрунтовних загальнотеоретичних розвідок неможливе існування жодної з наук, лінгвістики зокрема. Одним із видатних вітчизняних теоретиків-мовознавців сучасності є Флорій Сергійович Бацевич (Андрейчук, 2019), чий внесок в українську лінгвістику і є об'єктом цього дослідження. Мета статті – схарактеризувати основні мовознавчі ідеї в науковому доробку професора Ф. Бацевича.

Матеріалом дослідження є розвідки Ф. Бацевича, які систематизовано відповідно до тематики і наукових уподобань автора.

Одним із напрямів творчого наукового пошуку Ф. Бацевича стала лінгвонаратологія і дослідження текстів у лінгвопрагматичному вимірі. Ці розвідки можна згрупувати як дослідження одивнених текстів (2018), текстів художньої прози окремих авторів (С. Беккета (2019), І. Франка, Д. Хармса, А. Введенського та інших (2018, 2023), усного мовлення (2018) і мемуарів (2022), дослідження теорії тексту і текстово-дискурсивних категорій (2019, 2022), дискурсивних маркерів (2014))¹.

Без сумніву, основним у творчому доробку професора Флорія Бацевича є комунікативно-когнітивний напрям. Дослідницькі ідеї лінгвіста часто вперше були артикульовані в українській лінгвістиці, системно і ґрунтовно розкриті в лінгвістичних студіях автора, набули актуальності в сучасній комунікативістиці і когнітивістиці.

Монографію "Нариси з комунікативної лінгвістики" і підручник "Основи комунікативної лінгвістики" вперше в Україні Ф. Бацевич опублікував у 2003 і 2004 році. Напрямок комунікативної лінгвістики автор викладає у взаємодії з різними напря-

¹ Тут і далі покликаємося передусім на опубліковані монографії як на джерела з найбільшою концентрацією ідей автора.

мами сучасного мовознавства – когнітивної лінгвістики, прагматичної лінгвістики, психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності (Бацевич, 2003; Бацевич, 2004). Дослідник укладає основні поняття комунікативної лінгвістики та методи її дослідження, характеризує природу, компоненти і форми комунікації, засоби мовного коду в комунікації, визначає особливості міжкультурної комунікації (детальніше терміни міжкультурної комунікації розглянуті у праці (Бацевич, 2007b)).

У розділі підручника "Засоби мовного коду в комунікації" лінгвіст викладає важливі теми про дискурс, текст, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт. Ф. Бацевич визначає перспективність термінопоняття *дискурс* у сучасних лінгвістичних та інтердисциплінарних студіях і пропонує такі дефініції: дискурс – "тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом "форм життя", залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів", "сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом)" (Бацевич, 2004, с. 138).

У визначеннях цього терміна лінгвіст акцентує увагу на різних характеристиках, що демонструють багатовимірність дискурсу і множинність підходів до його розуміння та дослідження.

Комунікативістика визначила ширший погляд на витлумачення девіацій як порушень мовної норми. У цьому сенсі новаторською стала монографія Флорія Бацевича "Основи комунікативної девіатології" (2000), в якій автор надає девіаціям не тільки нормативний сенс, але й трактує їх як ресурс творення, породження нових смислів, індивідуально-авторського набутку. За трактуванням автора монографії, "термін мовна (мовленнєва) девіація вживається для позначення найзагальнішого поняття, пов'язаного з різноманітними типами порушень власне мовних

норм, мовленнєвих конвенцій, стратегій мовлення, імплікацій та імплікатур дискурсу тощо в «нормальних» станах свідомості" (Бацевич, 2000, с. 18). До цього визначення Ф. Бацевич наводить застереження про те, що "мовленнєву девіантність чи правильність потрібно оцінювати не абсолютно, а стосовно сенсу, що передається, інтенцій та ілокутивних намірів мовця" (Бацевич, 2000, с. 18). Тут йдеться про помилки, які стають причиною ускладнення, несприйняття смислу і комунікації взагалі, а також визначаються ті прийоми, які спрямовані на розширення, збагачення мови, породження нових смислів, що характерне, наприклад, для художніх текстів.

У монографії автор розглядає мовленнєві девіації з позицій комунікативної лінгвістики, що є "джерело і одночасно інструмент аналізу механізмів процесу спілкування" (Бацевич, 2000, с. 205). Дослідник з'ясовує статус девіатології як окремого напрямку лінгвістичних досліджень, який характеризує мовленнєві (комунікативні) девіації в аспекті породження мовлення, що дало змогу "глибше пізнати специфіку мовленнєво-мисленнєвих процесів на окремих етапах породження мовлення, зокрема, співвідношення когнітивного і лінгвального" (Бацевич, 2000, с. 205).

Учений детально характеризує різні комунікативні ситуації, що є девіантними. На значній фактологічній основі він створює детальну класифікацію комунікативних невдач за критеріями їхньої реалізації в непрямих і прямих комунікативних актах. До невдач у непрямих комунікативних актах Ф. Бацевич зараховує комплімент, сарказм, алюзію, іронію та натяк. Принагідно зауважимо, що іронія як непрямий комунікативний акт окремо проаналізований у науковому доробку дослідника. У прямих комунікативних актах комунікативні невдачі згруповані за особою мовця чи особою адресата, орієнтацією на процес комунікації чи мовця на особу адресата. Для кожного з цих типів девіацій лінгвіст розробляє підтипи, що власне є причинами/наслідками "неуспішної" комунікації. Так, мотивація комунікативних девіацій, що є порушеннями орієнтацій на процес комунікації, охоплює такі підтипи у класифікації: невмотивована зміна мовленнєвих стратегій, недотримання

постулатів спілкування, порушення асертивно-пресупозитивних співвідношень, невідповідний реєстр спілкування.

Наукові студії з девіатології розширили розуміння того, що "помилка", "відхилення від норми", "анорматив", "неправильність" та інші трактують у значенні недотримання літературних мовних норм. У цьому сенсі комунікативні девіації розширюють це розуміння у сфері тексту, дискурсу, а тому мають комплексний характер, орієнтовані на смисловий, інтенційний простір тексту, мовленнєву реалізацію різнорівневих мовних засобів, що підпорядковуються комунікативним стратегіям тексту і задуму мовця. Це визначає оптику дослідження мовленнєвого утворення, що не зводиться до типології мовних помилок за різними структурними рівнями. Головне в такому підході – як взаємодіють ці мовні/мовленнєві одиниці у творенні тексту в комунікативному трактуванні різних категорій – "інтенційності", "іллокуції", "пресупозиції", "реєстру спілкування", "модусу", "когнітивних чинників адресата" тощо.

Ширше трактування авторських девіацій як своєрідних творчих експериментів письменників знайшло продовження у дослідженнях художніх, "одивнених" текстів у наукових студіях Ф. Бацевича. Така "анатомія" комунікативних невдач має важливе значення для лінгвопрагматики, психолінгвістики, дискурсології, когнітивістики, лінгвоконфліктології та інших наукових напрямів сучасного мовознавства, спроектованих на вивчення породження мовлення, мовленнєвої діяльності.

Комплексний аналіз комунікативних ситуацій, що враховують комунікативні перемоги і невдачі персонажа художнього тексту, демонструє Ф. Бацевич (Бацевич, 2007а) на прикладі твору Івана Франка. Лінгвіст є автором розділу і редактором монографії "Стежками Франкового тексту. Комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману "Перехресні стежки", в якій поєднані результати наукових студій з лінгво-наратології, комунікативістики, девіатології, лінгвопрагматики.

Різновекторність лінгвістичних пошуків Флорія Сергійовича постає в дослідженнях із лінгвістичної генології (Бацевич, 2005; Бацевич, 2006), філософії мови (Бацевич, 2008), функціональної лінгвістики (Бацевич, 2007с).

Одним із перших в українській лінгвістиці Ф. Бацевич викладає цілісну концепцію актуального напрямку лінгвопрагматики. У монографії "Нариси з лінгвістичної прагматики" (Бацевич, 2010) автор визначає історію формування і категорійний апарат цього напрямку, основні категорії, розділи, методики і методи, розгляд яких забезпечує повноту та цілісність представленого напрямку. До фундаментальних і таких, що набули поширення в лінгвістиці, варто зарахувати з'ясування понять меж термінів *значення* і *смысл, сенси*. Саме вони належать до різних іпостасей – мови і мовлення, а отже, "дослідницькою одиницею лінгвістичної прагматики слід визнати комунікативний прагматичний смисл" (Бацевич, 2010, с. 16). Саме Ф. Бацевич запропонував "положення про смисл як мінімальну дослідницьку одиницю, за допомогою якої можна проаналізувати комунікацію особистостей" (Сазонова, 2018, с. 14).

Лінгвіст визначає основні розділи лінгвопрагматики, що охоплюють мікро-, макро- і мегапрагматику, які вивчають, відповідно, прагматику одиниць мовного коду в спілкуванні, прагматику категорій мовного коду в спілкуванні, категорії міжособистісної інтеракції (Бацевич, 2010, с. 45). За трактуванням ученого, аспекти мікропрагматики спрямовані на вивчення прагматики референції, дейксису, анафори, перформативів та ін. Макропрагматична проблематика розглянута в категорійному вираженні точки зору, емпатії, модальності. До макропрагматичних параметрів Ф. Бацевич зараховує модальність, яку трактує як синтетичну категорію дискурсивного типу, що є однією з "найважливіших складників лінгвістичної прагматики, пов'язана з суб'єктивним чинником експліцитної організації засобів мовного коду в спілкуванні" (Бацевич, 2010, с. 195). У цьому розділі також проаналізовано прагматику мовчання в комунікації. Виклад мегапрагматики присвячений природності спілкування та умовам успішності мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів, дискурсів.

У монографії запропоновано алгоритм прагматичного аналізу дискурсу та зразки медійного, художнього типів дискурсів, що демонструє послідовність застосування теоретичних положень,

різноплановість і варіативність мовлення, семантико-прагматичні функції мовленнєвих одиниць.

Уперше в українській лінгвістиці Флорій Бацевич запропонував функціонально-прагматичний аналіз часток як дискурсивних слів (Бацевич, 2014). Запропонований підхід до визначення дискурсотвірного потенціалу українських часток та їхніх прагматичних функцій (пере)акцентував увагу на семантико-прагматичний аналіз цього важливого для текстотворення ресурсу, який маркує, модифікує, актуалізує інформацію про комунікантів. За цим підходом дискурсивні слова вербалізують суб'єктні сфери мовця/співрозмовника – емоційні, експресивні, аксіологічні, вольові. Як зазначає автор монографії, "ця інформація пов'язана з особами адресанта і адресата, їх ставленням до повідомлюваного, до партнерів по спілкуванню, і в силу цього носить переважно прагматичний характер. Це складна інформація ментально-психо-духовного, соціально- та індивідуально-оцінного характеру, яка вноситься у висловлення, дискурси і тексти" (Бацевич, 2014, с. 248).

У семантико-прагматичному аналізі учений визначає роль часток для вираження загального дейксису, характеристики ментальної діяльності, проєкцій часток на комунікативні аспекти (внутрішнього діалогізму та комунікативної пам'яті, діалогічної відкритості комунікативного метакоментаря, комунікативної неспроможності), а також винятковості, очікуваних і неочікуваних змін межового стану. Визначення семантико-прагматичних параметрів здійснено на основі частотних українських часток, що репрезентують різні смисли і прагматичні особливості в тексті, дискурсі.

У монографії Ф. Бацевич запропонував модель представлення й опису дискурсивних слів у словнику активного типу. Як переконливо доводить лінгвіст, "ця схема враховує особливості подання їх семантико-прагматичних смислів, сполучуваності, парадигмальних зв'язків, інтонаційного малюнку, стильових і стилістичних характеристик тощо, тобто, фактично, має природу лексикографічного портрету" (Бацевич, 2014, с. 250).

Це дослідження має теоретичне і прикладне значення з вивчення емотивності, експресивності, аксіологічності, що проєк-

туються на рівень тексту, дискурсу. Визначення семантики і прагматики часток в українській мові може використовуватися для творення текстів, визначення в текстах відповідних дискурсивних слів для лінгвопрагматичного і дискурсивного аналізу, лінгвістичної експертизи, вивчення української мови (як іноземної).

Дозволимо собі стверджувати, що дослідження абсурдних текстів – найбільш улюблена тема Ф. Бацевича, актуальність якої він пояснює тим, що вони віддзеркалюють "зіткнення однієї системи поглядів з іншою" (Бацевич, 2018, с. 7), що є ознакою і психологічних, і культурних кодів існування людини; абсурд, нонсенс, девіація тощо не беззмістовні, а навпаки – породжують нові смисли і дають можливість виявити імпліковані закони сприйняття світу. Термін "одивнення" уперше використав В. Шкловський (*остраннение* рос.), але у працях Ф. Бацевича знаходимо його власне трактування: "Під одивненим художнім текстом будемо розуміти текст, формальна організація якого порушує узуальні жанрові канони літературного твору, а змістовне наповнення не відповідає або порушує онтологічні засади існування матеріального світу, соціальні чинники функціонування суспільства, поведінку його членів, закони логіки, мовне втілення яких відбувається з різною мірою деформації та деструкції мовного коду" (Бацевич, 2018, с. 8). Виходячи з такої дефініції, Ф. Бацевич пропонує розрізняти тексти класичного абсурду та одивнені тексти, причому подібні тексти в українській літературі, на його думку, здебільшого одивнені, і їхній світ існує на межі абсурду. Тож Ф. Бацевич пропонує визначати їх як "український абсурдизм" або "український абсурдистський художній текст", до переліку якого він пропонує залучити окремі твори М. Куліша, М. Хвильового, І. Костецького, Ю. Олійника, Ю. Винничука, Ю. Іздрика, Л. Подерев'янського, С. Ушкалова та інших представників української літератури від 20-х років ХХ ст. і дотепер.

Дослідження українського, і не лише, одивненого тексту із використанням методів лінгвопрагматичного підходу, на думку Ф. Бацевича, вимагає тлумачення всього тексту як знаку та аналізу цього одивнення у вимірі цілого тексту. Ґрунтуючись на таких засадах, автор доходить такого теоретичного висновку –

одивнені тексти неіконічні, на відміну від текстів художньої літератури періоду реалізму та суміжних із ним, хоча міра цієї неіконічності різна, тому наступним постає дослідницький виклик створити "типологію художніх текстів в аспекті вияву міри їх іконічності чи неіконічності" (Бацевич, 2018, с. 28). Як зауважує сам Ф. Бацевич, це завдання перспективне, і саме логіко-семіотичний і лігвонаративний підходи дозволять його зреалізувати. Тут же автор пропонує, так би мовити, точку відліку для майбутньої типології – тексти з "нульовим іконізмом", тобто "повний конвенціоналізм, а значить і символізм зображуваного стосовно «реальної дійсності»" (Бацевич, 2018, с. 27), як, наприклад, це відбувається в текстах С. Ушкалова. Але ступінь неіконічності не є єдиною ознакою можливої класифікації, тому Ф. Бацевич пропонує різні типологічні засади для аналізу в перспективі².

З іншого боку, Ф. Бацевич зазначає, що одивненість не є сталою ознакою тексту, оскільки текстотворення і текстосприйняття – взаємопов'язані процеси, тому вони не однозначні, оскільки неоднозначне саме розуміння норми та девіації з позицій автора і читача в процесі їхньої комунікації. Але "кваліфікація тексту як одивненого чи неодивненого – прерогатива адресата" (Бацевич, 2018, с. 47), який постійно здійснює порівняння вигаданого світу тексту зі своїм життєвим, зокрема з читацьким досвідом.

Розуміння і лінгвістичний аналіз неіконічної природи одивненого тексту може спиратися на поняття недиспозиційності, яке Ф. Бацевич уперше вводить до обігу в сучасній лінгвістиці. Воно є похідним від сталого логіко-філософського поняття диспозиційності, тобто постійної якості / здатності об'єкта в реальному світі. Тож недиспозиційні предикати – мовні засоби, які приписують (предикують) відповідним референтам невластиві, часто абсурдні, такі, що суперечать природі об'єкта, якості, функції, дії, стани, процеси тощо, виформовуючи неможливі в реальності (так званому "цьому

² Тут варто окремо зауважити, що Ф. Бацевич щедро насичує ідеями будь-який свій науковий текст, наче граючи з адресатом і підкидаючи йому дослідницькі цікавинки та загадки. Напевно, ті, хто досліджує ідіостиль наукового письма окремих учених, колись досліджуватимуть цю особливість авторського письма Ф. Бацевича.

світі") ситуації" (Бацевич, 2018, с. 36–37). Накопичення таких предикатів у тексті веде до недиспозиційності цілого тексту – референтній, семантико-синтаксичній, комунікативній, соціально-нормативній недиспозиційності і недиспозиційності мислення. Як вказує Ф. Бацевич, ця класифікація не є вичерпною, оскільки це неможливо через бурхливу креативність авторів одивнених текстів, хоча певною мірою початок їй покладено в цитованій монографії та низці попередніх статей автора.

Нульовий іконізм і максимальна недиспозиційність характеризують шизофренічне письмо, яке Ф. Бацевич відносить до абсурдних, але з крайнім виявом абсурдності: в них взагалі порушена онтологія (а нова так і не вибудована), вони хаотичні і неадресатні: "Формальна правильність низки фраз (висловлень, речень) мінімальна; <...> домінують псевдослова і псевдовисловлення з глибокими девіативними відхиленнями від норм як словотворення, так і слововживання <...>" (Бацевич, 2019, с. 17). Логічно, що лінгвопрагматичний аналіз текстів такого типу неможливий без уваги до психічних станів мовців, які їх продукують, тому Ф. Бацевич майстерно пов'язує психологію мовця з його мовним продуктом. І якщо "нормальний" текст і принципи його породження – стандартний об'єкт дослідження філологів, то девіантні текстові утворення від мовців із психічними девіаціями – залишалися лакуною, принаймні в українському мовознавстві. Ф. Бацевич пропонує термін "недотексти" або "нетексти" (Бацевич, 2019, с. 19), оскільки вони не мають жодної з ознак текстової природи, хоча є знаковою поведінкою мовця. Зазвичай, вони є частинами більшого одивненого тексту і якраз і слугують одним з інструментів створення одивнення.

Окрему увагу варто приділити породженню комунікативних смислів в одивнених текстах, які, як і будь-яка девіація, унаочнюються на тлі норми, тобто смислів, породжуваних "нормальними" художніми текстами. По-перше, Ф. Бацевич у багатьох своїх працях розвиває власне бачення того, що таке смисл із лінгвокомунікативного і лінгвопрагматичного погляду, а в аспекті одивнених текстів – лінгвонаратологічного погляду: "Парадокс сутності одивненого (зокрема абсурдного) смислу полягає в тому, що він взагалі існує, оскільки його породження супе-

речить усім законам "нормальної" комунікації, принципам і максимам інтеракції загалом" (Бацевич, 2018, с. 71). І оскільки, як було зазначено вище, прерогатива завжди надається адресату, смисл одивненого тексту – об'єкт пошуків адресата: інколи він протилежний нормі, інколи нечіткий тощо, що і відповідає ступеню неіконічності тексту, адже пошук смислу, на думку Ф. Бацевича, є процесом пошуку елементів смислового іконізму.

По-друге, одивнений смисл, закладений автором, як це пропонує Ф. Бацевич, може бути розглянутий з ономасіологічних і семасіологічних позицій; цей смисл апостеріорний, непередбачуваний і такий, що виникає під час комунікації автор-читач. Окремі одивнені комунікативні смисли автор виокремив на матеріалі текстів "чистого" абсурду: онтологічний, перцептивно-ментальний і мовний. Важливими є спостереження щодо можливих перлокутивних ефектів, які викликають одивнені смисли: чи то сміх, чи то філософські роздуми, чи то естетичний вплив.

Визнаючи важливість сприйняття тексту адресатом у визначенні міри текстової одивненості (неіконічності), Ф. Бацевич значну увагу приділяє й особистості творця, автора, адже стан його свідомості під час текстотворення – основний фактор "порузуміння" між реальним світом і вигаданим. Спираючись на поняття про "модус як метакатегорію" (Ніка, 2009, с. 356), Ф. Бацевич аналізує різні модуси текстів з авторського погляду: автор і світ тексту, автор і адресат, автор і зміст та форма тексту, але ключовим чинником залишається перебування автора чи то в нормальному, чи то в зміненому стані свідомості (Бацевич, 2019). Такий поділ дає можливість по-новому оцінити можливу типологію текстів, створених у зміненому стані свідомості, зокрема, магічні тексти, тексти ченелінгів, сонників, містичні тощо, а також уточнити "асортимент" модусів і модальностей у них, наприклад, у містичних текстах з домінуванням ментального модусу "переважають доктринально-повчальна і догматично-розповідна модальності" (Бацевич, 2019, с. 213), у сонниках – інформаційна тощо.

В іншому дослідженні – лінгвонаративному аналізі мемуарів людей, які пережили Голодомор, Ф. Бацевич не бере до уваги стан свідомості авторів цих наративів, що, можемо здогадуватися, пов'язано, на перший погляд, з очевидною евіден-

ційністю текстів, хоча високий ступінь фізичного і морального виснаження також не може не вплинути на усвідомлення реальності. Як доводить дослідження (Бацевич, 2022), модуси меморатів обмежені перцепцією та когніцією, а саме – модусом особистої евіденційності і когнітивно-оцінним модусом, які були, так би мовити, звужені до трагічної проблематики переживання голоду і смертей, з цим пов'язаними, тому "найчастотнішим утіленням модусу перцепції оповідачів слід уважати відчуття нестерпного голоду" (Бацевич, 2022, с. 119), зоровий і слуховий модуси для опису пережитого минулого. Когнітивно-оцінний модус експлікується і як когнітивний процес, паралельний голоду, і як осмислення минулих подій після десятиліть мовчання.

Дослідження одивнених, абсурдних та інших текстів, відмінних від "нормальних", привело Ф. Бацевича до переосмислення переліку текстових категорій, який, за загальним визнанням, не є остаточним та ідеальним. Тож автор пропонує доповнити цей перелік категорією "річ" і протиставляє її текстовому "предмету", "об'єкту" та "об'єкту художнього зображення". Свої висновки Ф. Бацевич вибудовує на філософських засадах реалогії і низці ідей, запропонованих в інших гуманітарних студіях: "Річ – одна із найважливіших смислових категорій тексту, спосіб вербальної репрезентації якої в конкретному тексті (як творі) може стати показником його специфіки й типологічної приналежності" (Бацевич, 2019, с. 82). І дійсно, речі в нормальному тексті й у тексті абсурду мають різні ознаки і функціонування. В абсурдистських текстах вони можуть бути неословлені, мати псевдоімена, "порожні" номінації тощо: "Неузгодженість імені і речі – ознака ілюзорності речі, фактично – неможливість її наявності" (Бацевич, 2019, с. 92), тобто бути засобами одивнення тексту.

У новій науковій розвідці "Лінгвонаративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті" (2020) Ф. Бацевич розбудовує лінгвонаративний аналіз як підхід до вивчення механізмів смислотворення і смислосприйняття художніх текстів. Учений пропонує розширити трактування динаміки оповідних інстанцій щодо участі / неучасті в дієгезисі, а відтак "дихотомію "дієгетичний / недієгетичний наратор"

варто доповнити класифікаційною рубрикою "хиткий у дієгезисі / недієгезисі"; рубрику "надійний / ненадійний наратор" доповнити позицією "цілісний / розчленований наратор" (Бацевич, 2020, с. 66). Такий тип наратора експлікують "засоби персонального дейксису; уживання категорії часу, зміна модусно-модальних чинників оповіді; наявність мовленнєвих актів, які складно ідентифікуються з особою конкретного оповідача; перебування наратора в зміненому стані свідомості, у якому можливе "розщеплення" особи оповідної інстанції" (Бацевич, 2020, с. 66). Для прикладу Ф. Бацевич аналізує повість М. Хвильового "Санаторійна зона", в якій складно ідентифікувати наратора, і "метакоментарі", деякі сюжетні прийоми "виявляють" справжнього оповідача. На думку дослідника, лінгвонаративний аналіз може доповнювати "психологічний стан наратора".

Дослідження Ф. Бацевича з теорії тексту, лінгвонаратології, теорії мовної комунікації втілилися в особливу публікацію, де автор намагається зберегти пам'ять про матір, своє дитинство й атмосферу сім'ї в науковий, але духовно-суб'єктивний спосіб. Йдеться про два видання монографії Ф. Бацевича і В. Чернухи "Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні" (Бацевич, & Чернуха, 2014; Бацевич, & Чернуха, 2018). Дослідження проведене з особливою увагою не лише до мовленнєвої поведінки Б. О. Бацевич, а й до часових і соціально-етнічних чинників, які сформували її як мовно-комунікативну особистість та сімейного лідера, як зазначає Ф. Бацевич, "гросмейстера спілкування" (Бацевич, & Чернуха, 2018, с. 23). Маючи за взірць мовлення Болеслави Олександрівни, Ф. Бацевич класифікує мовленнєво-когнітивну поведінку мовної особистості, що ґрунтується на певних асоціаціях, які мають своє мовне вираження і характеризують саме цю мовну особистість – це практичне й асоціативно-ігрове мислення та стереотипи минулої епохи. Невід'ємною частиною будь-якої мовної особистості, і Б. О. Бацевич зокрема, є її професійна діяльність, місце, де вона жила чи живе, побутові спостереження і ритуали. Усі ці аспекти щедро проілюстровані і дають читачеві можливість на мить стати гостем родини Бацевичів, згадати про мовні звички своєї сім'ї чи ширшого кола спілкування, громади. Справжнім скарбом для

дослідників живого мовлення Летичівщини є третій і четвертий розділи монографії, де містяться списки специфічних назв людей і тварин, жартівливі вирази і назви, запозичені й асимільовані слова та вирази з івриту, ідішу, німецької, польської, російської мов, новотвори Болеслави Олександрівни та інше. На нашу думку, видання цієї монографії має вагу не лише з наукового погляду, а й тому, що через мову передає особливості української багатонаціональної історії, вчить дбати про коріння й плекати повагу до нього.

Антропоцентризм і когнітивно-комунікативна парадигма наукового доробку Флорія Бацевича вияскравлюють актуальність та сучасність його професійної діяльності і роблять його праці невід'ємною частиною європейських теоретичних лінгвістичних студій. Науковий доробок Ф. Бацевича вирізняє намагання автора зробити мовознавчий пошук таким, який би розкрив сутність людського спілкування, відповів би на питання "чому?", а не лише "як?". Ставлячи людину в центр своїх досліджень, автор сприймає її такою, як вона є – нормальною (тобто такою, що відповідає нормам суспільства) чи з певними особливостями, нюансами світосприйняття, власною життєвою історією. Саме завдяки цьому сучасна лінгвістична теорія поповнилася роздумами Ф. Бацевича про механізми смислотворення і смислосприйняття, девіантну мовну особистість і одивнені тексти, текстове осмислення людиною травматичного досвіду та особливості комунікації в родинному колі. Теоретичні розвідки Флорія Сергійовича завжди завершуються практичним утіленням, тому накопичені знання знаходять застосування в підручниках і посібниках його авторства. Перспектива вивчення наукового доробку Ф. Бацевича полягає саме в тому, що його праці містять ідеї, теоретичне підґрунтя і методологічну базу для тих мовознавців, які прагнуть зрозуміти людину і суспільство через мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Андрейчук, Н. (2019). Рівні та виміри дії знака. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 70, 309–322. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9786>

Бацевич, Ф. С. (2000). *Основи комунікативної девіатології*. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

Бацевич Ф.С. (2003). *Нариси з комунікативної лінгвістики*. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

Бацевич, Ф. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*. Видавничий центр "Академія". Серія "Альма-матер".

Бацевич, Ф. (2005). *Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи*. ПАІС.

Бацевич, Ф. (2006). *Вступ до лінгвістичної генології: навчальний посібник*. Видавничий центр "Академія". Серія "Альма-матер".

Бацевич, Ф. (2007а). Комунікативні перемоги і поразки Євгена Рафаловича. Комплексний аналіз комунікативних ситуацій. *Стежками Франкового тексту. Комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману "Перехресні стежки"* (Ф. С. Бацевич, Ред.), (с. 11–59). Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

Бацевич, Ф. (2007b). *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Довіра.

Бацевич, Ф. (2007с). Функціональна лінгвістика. *Українська мова. Енциклопедія* (с. 809–810). (3-тє вид., доп.). Видавництво "Українська енциклопедія ім. М. Бажана".

Бацевич, Ф. (2008). *Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень*. Видавничий центр "Академія". Серія "Альма-матер".

Бацевич, Ф. (2010). *Нариси з лінгвістичної прагматики*. ПАІС.

Бацевич, Ф. (2014). *Частки української мови як дискурсивні слова*. ПАІС.

Бацевич, Ф., & Чернуха, В. (2014). *Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні*. ПАІС.

Бацевич, Ф., & Чернуха, В. (2018). *Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні*. ПАІС.

Бацевич, Ф. (2018). *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Бацевич, Ф. (2019). *Нариси з теорії тексту*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Бацевич, Ф. (2020). Лінгвонаративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті. *Мовознавство*, 1, 55–66. DOI: 10.33190/0027-2833-310-2020-1-004

Бацевич, Ф. (2022). *Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932–1933 років*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Бацевич, Ф. С. (2023). *Художня проза Івана Франка у вимірах сучасної лінгвістики: вибрані статті*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Ніка, О. (2009). *Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст.* Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.

Сазонова, Я. (2018). *Феномен страху в текстах жахів української й англомовної літератур: (лінгвопрагматичні аспекти)*. ХІФТ.

REFERENCES

Andreichuk, N. (2019). Levels and Dimensions of the Action Of Sign. *Visnyk of the Lviv University. Series Philology*, 70, 309–322 [in Ukrainian]. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9786>

Batsevych, F. S. (2000). *Basics of Communicative Deviatology*. Vydavnychi tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Batsevych, F. S. (2003). *Essays on Communicative Linguistics*. Vydavnychi tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2004). *Basics of Communicative Linguistics*. Vydavnychi tsentr "Akademiia", Serii "Alma-mater" [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2006). *Linguistic-literary Genetics: problems and prospects*. Vydavnychi tsentr "Akademiia", Serii "Alma-mater" [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2007a). Communicative Victories and Defeats of Evgeny Rafalovych. Complex Analysis of Communicative Situations. *Along the Paths of Franko's Text. Communicative, Stylistic and Lexicographic Dimensions of the Novel "Perekhresni stezhky [Crossing Paths]"* (F.S. Batsevych, Ed.) (pp. 11–59). Vydavnychi tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2007b). *Dictionary of Terms of Intercultural Communication*. Dovira [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2007c). Functional Linguistics. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (pp. 809–810). (3-tie vyd., dop.). Vydavnytstvo "Ukrainska entsyklopediia im. M. Bazhana" [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2008). *Philosophy of Language. History of linguistic and philosophical studies*. Vydavnychi tsentr "Akademiia", Serii "Alma-mater" [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2010). *Essays on Linguistic Pragmatics*. PAIS [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2014). *Particles of the Ukrainian language as Discursive Words*. PAIS [in Ukrainian].

Batsevych, F., & Chernukha, V. (2014). *Communicative Personality in Family Relations*. PAIS [in Ukrainian].

Batsevych, F., & Chernukha, V. (2018). *Communicative Personality in Family Relations*. PAIS [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2018). *Ukrainian Estranged Artistic Text: linguistic dimensions*. PAIS [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2019). *Essays on the Theory of Text*. Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2020). Linguistic-Narrative Aspects of Identifying Narrative Instances in a Literary Text. *Movoznavstvo*, 1, 55-66. DOI: 10.33190/0027-2833-310-2020-1-004 [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2022). *Linguistic-Narrative Aspects of the Witnesses' Stories about Holodomor in Ukraine in 1932–1933*. Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Batsevych, F. (2023). *Ivan Franko's Artistic Prose in Modern Linguistic Dimensions: selected articles*. Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

Nika, O. (2009). *Modus in the Old Ukrainian Literary Language of the second half of the 16th – the first half of the 17th centuries*. Vydavnychiy tsentr KNU im. Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

Sazonova, Ya. (2018). *The Phenomenon of Fear in Horror Text of Ukrainian and Anglophonic Literatures*. HIFT [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 23.12.23

Прорецензовано / Revised: 07.01.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.01.24

Oksana NIKA, DSc (Philology), Prof.

ORCID ID: 0000-0001-6387-3835

e-mail: o.nika@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

Yaroslava SAZONOVA, DSc (Philology), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-9249-448X

e-mail: sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,

Kharkiv, Ukraine

SCIENTIFIC DISCOURSES OF PROFESSOR FLORIJ BATSEVYCH

The article outlines the main research ideas of Professor Florij Batsevych, which have become relevant in modern communicative studies,

linguistic pragmatics, and linguistic narratology. The analysis is made in accord with the main spheres of Professor's studies: the research of estranged artistic texts, literary prosaic texts of Ukrainian and foreign authors, oral speech and memorata, research on text theory and text-discursive categories, and discursive markers.

The authors of the article focus on the integrity of the linguist's scientific conception, which is manifested in the interrelationships of the multifaceted research on text, discourse, speech genre, in the development of new scientific directions in linguistics, and the search for scientific perspectives. Prospective innovations in Florij Batsevych's scientific output, which represent the study of language/speech in the communicative-cognitive paradigm, are analyzed and reveal the linguist's own theoretical views and their practical implementation on various language material. Among other Professor's ideas, it is worth mentioning the development of deviatology as a linguistic-pragmatic sub-discipline, keen interest to texts created in altered states of consciousness, absurd texts, texts as the reflection of some traumatic experience, family communication, etc.; particular attention is paid to minor but important elements of discursive-pragmatic speech organization (e.g., particles, which he classifies as discourse markers) because classical structuralist approach to their investigation, in F. Batsevych's point of view, does not reveal all the value of these components in the creation of new senses.

The authors conclude that the specificity of Professor's scientific output lies in the nature of his view on language and its research – anthropocentricity and humanism.

Keywords: *the scientific output of Florij Batsevych, relevance of research ideas, linguistic pragmatics, linguistic narratology, communicative studies.*